

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертацията на Михаела Петрова Шанова
на тема „Проблемът за истината при Аврелий Августин и Анселм от
Кентърбъри“

за придобиване на образователната и научна степен доктор
в професионално направление 2. 3. Философия (Философия на
Средновековието и Ренесанса)

от проф. д-р Ели Милчева Сярова, преподавател в катедра „Философски
науки“ при Философски факултет на Великотърновския университет „Св.
Св. Кирил и Методий“

Михаела П. Шанова е завършила бакалавърска степен по философия (2009 г.), магистърска по история на философията (2010 г.) и е редовен докторант в катедрата по история на философията при ФФ на СУ (1912-1915 г.). Има натрупан опит като преподавател по философия в средни училища.

Представената за защита дисертацията е в обем 218 страници, структурирана е увод, три глави и заключение. Приложена е библиография, включваща 129 източника на кирилица (български и руски език) и латиница (латински, немски, английски, френски и италиански език). Структурата на дисертацията е така промислена, че да позволява аргументирано сравнително изследване на възгледите на двамата мислители и да гарантира логическа кохерентност на текста.

Изборът на темата на дисертацията заслужава адмирации – и заради сам по себе си фундаменталният проблем за истината, и поради значимостта на познанието на истината заради щастливия живот. Изборът на двамата влиятелни средновековни мислители, чиито възгледи са предмет на осмисляне – Августин и Анселм – изисква смелост преди всичко поради сериозната традиция на изследването им. Но дисертантката е избрала такъв проблем, който свързва двамата тематично и смислово, и който все пак нечесто е поставян като самостоен предмет. Това дава възможност за новаторски интерпретации, особено в плана на сравнителния анализ, и този анализ, предложен в третата глава на дисертацията, съдържа и най-съществените авторски приноси.

Ясно са формулирани обектният и предметният аспект на дисертационния труд, неговата цел и методологически арсенал. Изобщо още със зачитането в текста прави впечатление яснотата и промислеността на поставените задачи и дисциплинираността на мисълта в следването им, предпазваща от разпиляване в ненужни детайли.

В първата глава, посветена на Августиновите възгледи за истината, са диференцирани първичната постановка на проблема за истината и неговата цялостна разработка, както и основните детерминанти на теорията за истината и принципите на самата тази теория. Реконструкцията на Августиновата теория очевидно е създадо повече трудности на авторката, преди всичко поради необходимостта да се консолидират във вътрешно съгласувано единство щедро разпръснатите в различни съчинения тези на мислителя.

Намерението е да бъде възсъздадена гносеологическа теория за истината. Това веднага ни поставя пред определен казус, за който можем да съдим и от обсъжданите „детерминанти“ или условия на възможността за такава теория. Защото, както се оказва, предмет в нея става онова, в което сме причастни, и което изначално не можем да противопоставим на субекта като обект в гносеологически смисъл. Това става очевидно в дисертацията преди всичко от неоспоримите твърдения за отъждествяване на истината с Бог. Амбициозна и пределно трудна за решаване е задачата принципно недифинируемостта от позициите на гносеологически субект да бъде тематизирана и „подложена“ на теоретизиране в съответствие с предложения критерий за завършеност на теорията за истината – дефинирането на истината.

Дисертантката откроява обединяващото Августин и Анселм схващане за благо като първо име на Бога – благо свръхсъщностно, свръхбитийно и нередуцируемо до каквото и да било, включително и до свои етически аспекти. Това е особено важно най-малко поради две причини. Първо, то категорично не позволява двамата мислители да бъдат „вмествани“ в онтологичния модел, в прицела срещу който някои съвременни автори откриват своя авторска кауза, променяйки при това до неузнаваемост смисъла на средновековната апофатика. Второ, то неотменно изисква онтологичния аргумент, доколкото от Благото, както вече е посочвано (напр. от цитирания в дисертацията Ал. Доброхотов), не могат пряко да се дедуцират теоретични принципи, в случая – принципи на теория за истината.

В такъв контекст следва да се прецизира и отъждествяването на истината с Бог, което е лийтмотив в дисертационния труд. Отъждествяването е разглеждано приоритетно в аспекта на различието между Творец и творение, на Истина и истинно. Това, както се вижда, не снема въпроса за различието на Бог като Благо, Истина и Битие, всъщност изобщо за начина на отъждествяване и различаване на съвършенствата на Бога, обозначаваани с имена. Изводът, който М. Шанова прави на базата на сравнителния анализ на Августин и Анселм, е за тъждество на истината с Бог „във функционален план“ (с. 176). Този извод като че ли изисква известно проясняване, за да бъде споделена от читателя приемливостта на посочената формулировка.

Принципната позиция на Августин е обобщена така: истината не само съществува, но и може да бъде позната. Изводът, който може да се направи и на основата на казаното от дисертантката, е че истината съществува като даваща самата възможност за познание и като утвърждаваща сигурен критерий за различаване на истина от заблуда.

Дори в обсъждането на казуса за приоритета на вярата или на разбирането у Августин, както и у Анселм, следва да се има предвид, че водещ мотив е да се осмислят битийните основания на религията, и въпросът за съществуването на истината и нейната познаваемост е поставен в тази светлина. У Августин такъв мотив звучи още в „Срещу академиците“ (М. Шанова посочва например казаното тук за познаването на истината като условие душата да се завърне „в своята родина“), още по-ярко присъства той в по-късни негови съчинения. Но този мотив постепенно излинява дори в определени схоластични и неосхоластични възгледи.

За да подчертая неоспоримата актуалност на възгледа за съществуването на истината и оттук – на възможността тя да бъде позната, ще посоча още и риска от неофидеистични тежнения (по правило по-типични днес у протестантски мислители), при които въпросът за битийните основания на религията не се откриват като значим. В отговор на подобни тежнения ще посоча предложената в дисертацията теза, че проблемът за истината е „с фундаментално значение за философските основания на християнската религия“ (с. 13). Тази теза, наистина, позволява разнотълкувания, но отдавам предпочитание на тълкуването ѝ в светлината на посочения по-горе мотив.

Предполагам, че М. Шанова се е въздържала от по-обстойни съотнасяния на обсъжданите възгледи с тези на други мислители, за да не се допусне

вниманието да се разсредоточи от умело фиксираните смисловите центрове на разработката. И все пак ми се струва, че трактовката на Августиновите позиции би била по-убедителна, ако прави по-зрима за читателя свързаността с неоплатонизма, и по-специално с неоплатоническата ноология, както и спецификата на християнската „транскрипция“ на ноологичните сюжети (напр. на катаноесиса във връзка с темата за „вътрешния човек“). В такава светлина, в тълкуването на „Премъдростта за нас“ би станал по-ясен и мотивът за споменатото в дисертацията обозначаване от Р. Хайнцман на доказателството у Августин като ноологично. Това обозначаване вероятно също би провокирало спорове, но то поне не би позволило ноетичното да се тълкува като просто хипотетично (както например в неокантианския тип интерпретация на Анселмовия аргумент у К. Барт).

Всъщност и аргументирането на съпоставките между Августин и Анселм не би загубило, ако по-категорично теорията за истината у Августин се коментира в светлината на въпросното доказателство (в по-експлицитните му варианти напр. в „За свободата на волята“, където преди Анселм е „въведена“, както е известно, и фигурата на библейския безумец, или в „За Божия град“ (кн. 11, гл. 26). Макар и имащо по-различна форма от Анселмовия аргумент, то има все този смисъл, позволяващ да видим и онтологичната природа на едната Истина, на истината „по природа“, и основаността на прехода от едността на Истината към множественост (истинност).

Гносеологическата теория на Августин за истината е възсъздадена в строг логически ред, като се тръгва от изходни постановки, разкриващи обръщането на Августин от възгледа за припомнянето към теорията за илюминацията. Проследяват се принципите на познанието (математически, диалектически, естетически и етически), познавателният процес в неговото единство, както и сетивното познание, синтезирано от вътрешното сетиво. Логиката на това изложение е определена от принцип на движението от истината, която „обитава вътрешния човек“, към истинното за „външния човек“, от принципи на мисленето към обхващането от тези принципи съдържание, от онова, което е несъмнено и най-отдалечено от сетивната сфера, към самата тази сфера, чието място в познавателния процес се преосмисля в светлината на несъмненото.

Както е логично да се очаква, към Анселмовата теория за истината се пристъпва от позициите на неговия единствен аргумент, известен и като

онтологично доказателство. М. Шанова подхожда към аргумента от своеобразна метапозиция, поставяйки принципните питання за критерия за неговия онтологичен характер, както и за критерия за неговата доказателственост. Намирам тези питання за уместни. Ясно е, че самата онтология се тълкува различно в контекста на приемането и на критиката на доказателството. „Доказателство“ също би могло да бъде подвеждащо обозначение, особено ако се има предвид някаква редоположена с други доказателствена логическа процедура. Но би могло да се тълкува и като „доказателство на всички доказателства“, възможно поради просветлеността на човешкия ум от присъстващата в него действаща несътворена Истина. Наред с подчертаното внимание към известното детайлно изследване на аргумента от проф. Г. Каприев и очевидно доброто познаване на немскоезичната и англоезичната литература по темата не са пропуснати и студията на С. Франк, приложена именно към съчинението му „Предметът на знанието“, трактовките на встъпилите в разгорещена дискусия Св. Неретина и Е. Драгалина-Чьорная (предлагаща перформативно тълкуване на аргумента). Открити са аспекти на апагогичната трактовка на доказателството, в светлината на която може да се формулира по-релефно и критерият за различаване на истина от неистина.

И тук стои въпросът да бъде представен аргументирано преход от истината в свръхдискурсивна форма към нейното удържане в дискурс, от онтологично понятие за истината (има предвид идея в Платонов смисъл) към гносеологическа интерпретация и синтезиране с достоверността. Анселмовата теория за истината е реконструирана основно по диалога „За истината“, поставен е специален акцент върху дефинирането на истината като възприемана с ума правилност, както и върху различаването на истината по природа от акциденталните истини.

В най-висока степен приносен характер има сравнителният анализ на теориите за истината на обсъжданите мислители. Сходства и различия се търсят първо в основните позиции, детерминиращи принципите на тези теории: отъждествяването на истината с Бог, отношението между вяра и разбиране, отношението между Творец и сътворено, параметрите на вътрешната логика на теориите. В коментара върху следствията от схващанията за отношението между вяра и разбиране за Августин е направен нееднозначният извод за първичност по време на вярата, но понякога – пак по време – на разбирането. Досежно Анселмовата позиция

по-еднозначно е направен извод за приоритет на вярата, но този извод не е така лесно да бъде категорично защитен, доколкото у Анселм, както и у Августин, се различават първо по време, т. е. за нас, и първо по природа. Това различаване прави възможен и изхода от очерталия се херменевтичен кръг.

Ще обърна внимание на важноста на тематизирането на вътрешната логика на теориите и преоткриването на специфичните за двата мислители смислови центрове на тези теории, т. е. теоретични ядра: у Августин като такова ядро се разглежда възгледът за илюминацията, у Анселм – дефинирането на истината като правилност и нейното многоаспектно и йерархизирано представяне в светлината на релацията Творец-творение. В контекста на сходството между двамата в схващането за едност на истината различията се откриват в това, че у Августин тя определя принципите на мисленето, а у Анселм – правилността.

Очертани са с вещина и сходствата и различията в съдържанията на двете теории. Специално ще посоча и обстоятелството, че е обърнато внимание на важния мереологичен аспект на интерпретацията на истината: на релацията между истината като цяло и истината по причастност (истинността).

Приносите са формулирани съдържано, обвързани са пряко с поставените в увода цели на дисертационния труд и се виждат в самостоятелното представяне на теориите на двамата мислители за истината и в компаративния анализ на тези теории. Приемам напълно самооценката за приносите. Допускам възможност и за тяхно по-конкретно концептуализиране.

Трудът е осъществен на основата на респектираща пунктуална работа с необходимите първични източници и опора върху достатъчно репрезентативна, внимателно и компетентно подбрана интерпретативна литература.

Стилът на дисертацията се отличава със строгост (дори известна емоционална отстраненост) и лаконичност. М. Шанова не си позволява фриволни „упражнения по стил“, които биха препятствали възприемането на логиката на изложението. Смятам, че заслужава уважение умението да се пише така. Мимоходом ми се иска да споделя, че според мен все пак биха могли да се избегнат изрази като „изследване на Бога“ или „третиране на Бога“.

Авторефератът следва строго структурата на дисертацията и изразява адекватно нейното съдържание.

Представени са четири публикации по темата на дисертацията, в които се обсъждат съществени аспекти на проблематиката.

Дисертационният труд на Михаела Шанова достойно се вписва според мен в създадената вече традиция в българската философска медиевистика и е осъществен с видим респект към установителите на тази традиция.

В заключение, като имам предвид неоспоримите достойнства на предложения дисертационния труд, убедено и категорично препоръчвам на уважаемите членове на научното жури да гласуват единодушно за присъждането на автора на този труд Михаела Петрова Шанова на образователната и научна степен „доктор“.

24.02.2016,
гр. София

Рецензент:
(проф. д-р Е. Сярова)